

*Эшреф
Шемьи - заде*

Эшреф Шемьи-заде — Эшреф Абдураман огълу 1908, июнь 21. Кезлев шеэринде халкъ оджасы аилесинде догъды. Рушдие мектебини битирген сонъ о Акъмесджитке барып, андаки «Совпартшкола»гъа окъумагъа кире. 16 яшында Эшреф Шемьи-заде 1925 сенеси январь айында «Ленинге» адлы шиир яза. Бу шиир мектепнинъ дивар газетасында, бир йылдан сонъ исе «Илери» журналында басыла.

Эшреф Шемьи-заде эдебияткъа мемлекет ичюн гъает муреккеп девирде язылгъан ве сонъра хрестоматик эсерге чевирильген бу шииринен кирди.

Бундан сонъ Шемьи-заденинъ эсерлери чешит газета ве журналларда сыкъ-сыкъ басылып тура ве яш шаирнинъ намы кеткен сайын арта. Академик А. Крымский озюнинъ макъалесинде шай дей: «Къырым эдебиятында совет ёнелишинде даа яп-яш эдебий къуветлер озьлерини косътере башладылар.

Олардан зиядедже истидатны Эшреф Шемьи-заде, Менли-Азиз ве Керим Джаманакълы киби шаирлрде сезмек мумкюн».

1927 сенеси, сентябрь айында, даа янъы 18-ни толдыргъан яш шаирни ба-лалар ичюн тешюиль этильген «Козь айдын» журналынынъ месуль муаррири вазифесинетайин этелер. 1928-де о РАППнинъ азасы ола, 1932-де Москвада Бутюн союз девлет кинематография институтынынъ эдебий сценария факультетини битире. Айны заманда о, озюнинъ тазелиги ве тендюристлиги иле айрылып тургъан шахсий дуйгъулы шиирлерини яза, дердж эттире. О вак ытнынъ белли рус тенкъидчиси Я. Полканов озюнинъ «Къырымтатар эдебияты» макъалесинде Э. Шемьи-заде акъкъында шойле яза. «Къырымтатар "эдебий яшлыгъы арасында энди кениш суретте белли олгъан догъма истидатлар бар. Мисаль ичюн окъуйыджыгъа белли олгъан ве шиирлери юксек бедийликнен айрылгъан Эшреф Шемьи-задени алайыкъ. «Маневр», «Яхшы», «Фуртуна» киби шиирлери онынъ ташыгъан пролетар шаири намыны акъикъатен акълайлар. Тендюристлик, жанлылыкъ — бу шаирнинъ яратыджылыгъындаки эсас чизгидир».

1933 сенеси Эшреф Шемьи-заде биринджи бешйыллыкънынъ къоджаман иншааты олгъан мешур «ДнепроГЭС» къуруджылыгъына багъышлангъан «Днепрельстан» поэмасыны яза. Эшреф Шемьи-заде 1934 сенеси СССР яzydжыларынынъ биринджи съездинде делегат оларакъ иштирак этти. 1936-1937 сенелери Къырым яzydжылары бирлигининъ месуль кятиби вазифесинде чалыша. 1935 сенеси майыс айында бир группа къырымтатар яzydжысы Максим Горькийнен корюштилер ве бу корюшювде Эшреф Шемьи-заде де иштирак этти. Дёрт саат къадар девам эткен гъает меракълы ве мундериджели субет шахсен Шемьи-задеде пек буюк теэссурат къалдырды. Субет вакътында М.Горький къырымтатар эдебиятынынъ, ана тили ве санатынынъ инкишафы меселелеринен, халкъ яратыджылыгъыны топлав, огренюв ишлеринен пек меракъланды.

Бу йылларда Шемьи-заде чокъ шиирлер яза, «Яшлыгъымнен ко-рюшюв», «Москва — Севастополь» поэмаларыны ярата. Бу поэмаларнынъ биринджисинде о земане аятыны эвелькисинен, яни балалыкъта корьгиненен къыяс

эте. Экинджи поэмада бу мевзу даа зияде кенишлетале. Лирик къараман Москва — Севастополь поездынен кетер экен, мемлекетнинъ аджайип манзарасыны, ин-сан эмегинен янъартылгъан топракъларны сейир этерек, мемлекетнинъ къоджа-манлыгъынен, ярашыгъынен гъурурлана.

Шаир, айны заманда, терджиме ишинен де чокъ огъраша. Онынъ терджимесинде окъуйыджылар Шекспирнинъ «Он экинджи гедже» трагедиясынен, А.С.Пушкиннинъ, А.Мицкевичнинъ, М. Лермонтовнынъ, Низамийнинъ ве даа чокъ дигер шаирлернинъ эсерлеринен таныш оларар. Бу саада о Пушкиннинъ «Багъчасарай чешмеси» поэмасыны терджиме этювде айрыджа мувафакъиетке наиль ола. Бу терджиме эр кеснинъ фикриндже энъ юксек дереджеде таныла ве о, акълы суретте къырымтатар миллий терджиме эдебиятынынъ алтын фондына кире. Бунынъле бирге Шемьи-заденинъ озь эсерлери де башкъа тиллерге чеви-риле. 1933 сенеси онынъ рус тилинде «Сайлама эсерлер» шиирий джыйынтыгъы нешир этиле. Бундан гъайры Шемьи-заде къырымтатар тилине Т.Шевченконынъ «Васиет» шиирини, Л.Толстойнынъ, С.Есениннинъ эсерлерини терджиме этти. Айны заманда онынъ озюнинъ шиирлери де рус тилине терджиме этильди. Олар АТарковскийнинъ терджимесинде Москвада чыкъарылгъан «Поэты Крыма» (1937) джыйынтыгъына кирсетильдилер.

Бу ер де шу амансыз 1937—1938 сенелери языджылар арасында ве эдебиятымызда насыл муит юзь алгъаныны Эшреф Шемьи-заднен багълы вакъиалар мисалинде косътермек истеймиз. 1935сенесинден 1937сенесине къадар Къырым языджылары бирлигининъ кятиби вазифесинде чалышкъан Эшреф Шемьи-заднинъ халкъ арасында котерильген итибары органларны эп зияде раатсызламакъта эди. Иште, бу девирде, яни 1937 сенеси сентябрь 20-де, Акъмесджитте Языджылар бирлигининъ топлашувы олды. Топлашув акъкъында макъале 24 сентябрьде чыкъкъан «Яш къувет» газетасында дердж олунгъан эди. Бу макъалеледе языджылардан Умер Ипчи, Ильяс Тархан, Ыргъат Къадыр ве Эшреф Шемьи-заде «буржуа миллетчилиги»нде къабаатланып: «Бу хаинлер Союз этрафында озь «эш-достларыны» бирлештирип, озь сасыкъ «нефис продукцияларыны» огге сюрип, осип етишмекте олгъан сагълам, совет яшлыгъыны бутюн

чарелернен эдебият саасындан ушкютмеге тырышты, догърудан-догъругъа Къырым совет эдебиятынынъ осюшини чаналаттылар», — дениле.

Бундан сонъ Эшреф-Шемьи-задени къапамагъанлары худжур шей. Эльбет, оны Языджылар бирлигинден чыкъаралар, ишинден бошаталар. О, эр кунъ озюнинъ къапаладжагъыны беклей... Амма акимият шаирни тевкъиф этмеге ашыкъмай эди. 1938 сенесининъ апрелинде оны Языджылар бирлигине гъайрыдан къабул этелер ве Къырым девлет нешриятында онъа аддий муаррир ишини берелер. Шаирни тек 1941 сенеси июнь 24-те яни дженк башлангъанынынъ учюнджи куню апске алалар. Эки ай НКВДнинъ подвалларында булунгъан сонъ, Эшреф Шемьи-заде узакъ Иркутск шеэринде ёлланыла. Анда о, 1942 сенеси апрель 4-те «Къабаат аляметлери олмагъанындан себеп» азат олуна. Бунъа, эбет, шаирнинъ Бутюниттифакъ мешурлиги яр дым эте. Айны шу йылы декабрь айында Эшреф Шемьи-заде озъбек языджыларынынъ даветинен Ташкентке келе ве анда оны Фергъанадаки виляет газетасынынъ месуль кятиби вазифесине тайин этелер.

1944 сенеси Къырым азат олунгъан сонъ, Э. Шемьи-заде майыс 17-де Акъмесджитке къайтып келе ве шу геджеси къорантасына къавушыр-къавушмаз, халкънен берабер ватандан сюръгюн этиле. Дженк фелякети ве халкънынъ сюръ-гюн этилюви акъибетинде сагъ кългъан башкъа языджылардай онынъ да иджадий фаалиети дженктен сонъ та 50-нджи сенелернинъ сонъунда девам этти.

1941 сенеси къапалып, 1942сенеси лагерьден бошагъан Эшреф-Шемьи-заде белли бир муддет Озьбекстанда яшады, Фергъана виляети «Коммуна» газетасында месуль кяттип вазифесинде булунды. Дженк вакътында бу ер де истикъамет эткен украин, белорус эдиплеринен, сиясий муаджирликте яшагъан тыш мемлекет эдиплеринен эмекдашлыкъта чалышты. Дженктен сонъ бу эмекдашлыкъ фаалиети ичюн текрар апске алынган шаир 1954 сенесининъ сонъки кунълеринде лагерьден азат олып кельди. Бир муддет Ташкент янындаки Янъыёл шеэринде яшады, сонъра Ташкентте ерлешти.

1957 сенесинден сонъ эр кес киби онынъ да «Ленин байрагъы»нда шиир-

лери ве макъалелери басылып кельди. 1965 сенеси онынъ «Къавал» адлы би-ринджи шиирлер джыйынтыгъы чыкъты. «Тогъан къая» (1969), «Шиирлер ве поэмалар» (1978) адлы джыйынтыкъларына кирген шиирий эсерлери дженистен сонъки къырымтатар шиириетинде янъы бурулыш нумюнелери олдылар. Онынъ «Программаны окъугъанда», «Чолпангъа догъру», «Ёл берме!», «Эмексевер магърур халкъым», «Озюнчелик» (яки «Озюнъе хае ол, шиирим») ве даа бир чокъ шиирлери, бунынъ киби де «Къыркълама» адыны алган къыркъ дане се-кизлиги шаирнинъ юрегинден къайнап чыкъкъан инджи данелеридир. Шаир бу девирде озюнинъ энъ яхшы «Алиме» ве «Аслыхан» поэмаларыны яратты.

«Алиме» поэмасы — халкъымызныгънъ шанлы къызы, Хусусый Денъиз яны ордусы разведка болюгининъ душман аркъасында резиденти, 19яшлы комсомолка Алиме Абденнанованынъ хатырасына багъыншана. Халкъ къырымтатар Зоясы деп адландыргъан Алиме Абденнанованынъ къараманане образында шаир Ватангъа, халкъкъа сынъырсыз севгини ве батырлыкъны терен-нум эте. Шубесиз, яшлыкъны ватанперверлик рухунда тербиелевде бу поэма-нынъ ролю гъает буюктир.

«Аслыхан» — бу кениш планлы эсер олып, о диний хурафаткъа къаршы кескин бир эпик дестандыр. Халкъчанлыкъ, самимийлик, халкънынъ арзу-умютлерине якъынлыкъ Шемьи-заденинъ шиириетине хае чизгилердир. О озюнинъ саделигинен, анълайышлыгъынен, тилининъ зенгинлиги, терен образлы-лыгъы, назиклигинен фаркъ эте. Бу чизгилернинъ эписи «Аслыхан» дестанында айрыджа бир шиирий усталыкънен беян олунды ки, о «Таир ве Зоре», «Къозу-курпеч ве Баян-Слу» ве дигер лирик-эпик дестанлар киби халкъ яратыджы-лыгъынынъ энъ яхшы нумюнелеринден бирине чевирильди. Поэмада эски хурафатнынъ менфий тарафлары терен ачылып берильмекнен берабер бир сыра ах-лякый-этик проблемалар да котериле. Бунъа бакъмадан, шаир сагъ экенде поэма чешит себеплерден толусынен бир кере басылмады. Поэманынъ ялынъыз би-ринджи ярысы «Тогъан къая» адынен Эшреф Шемьи-заденинъ «Тогъан къая» шиирлер джыйынтыгъында ве экинджи кере «Аслыхан» адынен 1978 сенеси «Шиирлер ве поэмалар» джыйынтыгъында басылды

Измайлов бу поэмагъа гъаает юксек къыймет кесерек, озь такъри-зинде шойле деп язгъан эди: «Шаир адамларнынъ чешит аспекттеки омюр акъикъатыны кениш ве бедий суретте косътере бильди. Корюнишче адий ве саде, сонъ дередже намуслы, къанысыджакъ ве гузель Аслыхан образыны окъуйыджы хошнутлыкънен къабул эте. Халкъ адамларнынъ пакъыллыкъ, худбинлик, эгозим, бозукълыкъ ее хаинлик киби къылыкъларыны кескин кулькюннен фаш эте. Поэмада бойле адамларнынъ акъикъий юзьлери бедий къуветнен ачылгъан. Диннинъ социаль маиетини янълыш тарафкъа бургъан шейх Муслим атанынъ алчакълыгъыны фаш этювге багъышлангъан сатырларны гъазап, нефрет дуйгъу-ларынен ашлангъанына гъаает буюк къыймет кесмек лязимдир. Поэма озь мундериджесине коре шойле къурулгъан ки, о башындан сонъунадже дикъкъат ве ме-рагъынъ эксильмеден окъула. Эсер гъаает образлы, шырын акъикъий халкъ тилинен язылгъан. Шаир тувгъан тилининъ бутюн зенгинлигинден буюк усталыкънен ве билип файдалана ки, бир чокъ сёз бирикмелеринден, аталар сёзлеринден усталыкънен файдаланув онъа кениш иджадий имкянлар бере. Поэмада къулла-нылгъан тасвир ве ифаде васталары о къадар айдын, озъара багълы ве оригинал ки, булар эсернинъ эмоциональ тесирини сонъ дередже къуветлендирелер. Мен бу поэманы къырымтатар тилининъ энциклопедиясы дер эдим».

Теэссюф ки, «Къырымтатар тилининъ энциклопедиясы» намы-ны къазангъан «Аслыхан» дестанынынъ толусынен басылгъаныны Эшреф Ше-мьи-заде озю корип оламады. Поэма-дестанны биз текмилинен «Козьяш дивар» ады иле ялынъыз «Йылдыз» журналынынъ 1990 сенеси 4—5-инджи санларында дердж этип олдыкъ. 1994 сенеси исе бу дестан Акъмесджитте «Козьяш дивар» намынен аиры китапчыкъ этип чыкъарылды.

Эшреф Шемьи-заде бизим эдебиятымызда биринджи олып XVII асырда яшагъан классик шаиримиз Ашыкъ Умернинъ иджадыны огренюв ишини баш-лады, онынъ аяты ве иджады акъкъында эдебиятымызда биринджи олып, кениш макъале язып шиирлеринен берабер «Ленин байрагъы» газетасында бастырды. Эдебиятымызнынъ тарихыны язмагъа тутунды. Эбет, бу ишнинъ сонъуна чыкъып етиштирмесе де, илериде бу саада япыладжакъ ишлернинъ чизгилерини бельгиледи. Бунда онынъ эдебий макъалелеринден тертип этильген «Омюр ве яратыджылыкъ» (1974) ве «Халкъ хызметинде» адлы джыйынтыкъларынынъ нешир этильмеси яхшы нумюнедир.

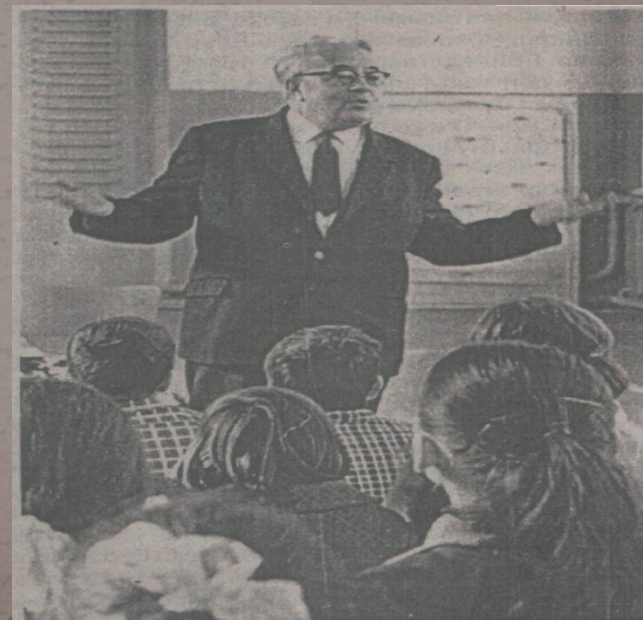
Эшреф Шемьи-заденинъ эдебиятымыздаки ерини бельгилер экенмиз, онынъ фаалиети эдебиятшнаслыкъ, тенкъидчылыкъ ве тедкъикъатчы-лыкънен де сыкъы багълы экенини айтмакъ борджлумыз. Алтмышынджы йыл-ларда о, эдебиятымызда даа бир бошлукъны толдырмагъа тырышып, тенкъид ве эдебиятшнаслыкъ саасында буюк ильмий тедкъикъатларнен мешгъуль олды. Эски тюркий тильнинъ, классик тюрк эдебиятынынъ аджайип бильгири Эшреф Шемьи-заде 60-ынджы ве 70-инджи сенелери озъбек муэллифлерининъ эдебий-бедий эльязмалары ве неширлери, тарихий-сиясий эсерлери акъкъында юзлернен рецензия ве тенкъидий макъале язды, буюк ильмий-тедкъикъат ишини алып барды, къырым-къыпчакъ эдебиятынынъ учъ джылтлыкъ тарихыны яратув узе-ринде чалышты. О бизге XVII асыр классигимиз — шаир Ашыкъ Умерни ачты, совет девиринде биринджи кере бу классикнинъ аяты ве яратыджылыгъына багъышлангъан буюк макъале язды, онынъ бир сыра эсерлеринен окъуйыджыларны таныштырды.

Языджыларымыз 70-джи йылларда. Солдан:
Эшреф Шемьи-заде, Черкез-Али, Абдуреим
Алтанълы, Абдулла Дерменджи.

Заманымызнынъ буюк шаири Къайсын Къулиевнинъ Эшреф Шемьи-заде иджадына самимий, саде ве назикликнен къыймет кесип айткъан сёзлери де дикъкъаткъа ляйыкътыр. Гъает алчакъ гонъюлли ве тартынчакъ, турмушта да, шиирлеринде де буюк сёзлерни айтмакътан къачынган Къайсын Къулиев Эшреф Шемьи-заде юзюнде санат къанунларыны менимсеген шаир корьгенини къайд этти. О буны макътав эпитетлеринден файдаланмайып, Шемьи-заденинъ дюньяны корюв къабилитини ачыкъ-айдын ифаделеди: «Ватанынынъ табиаты, онынъ манзарасы Эшреф Шемьи-заденинъ иждадий тюшюнджелерини, фикир этюв усулыны белгиледи: «Безъ къар устюнде къара ам оле», «Ай ярыгъы ве къараджанынъ аркъасында онынъ чатал бойнузларынынъ колъге

си...» Бойле ошатувлар онынъ иджадынынъ тесир кучюни олдыкъча арттыралар. Мында ренклер косътерильмей, амма къаранлыкъ ве айдынлыкънынъ сынъырлары ачыкъ-айдын корюне. Шемьи-заде акъкъында айтар экеним, зан этсем, макътав эпитетлеринден къачынып олгъандырым. Онынъ таланты ве шахсиетининъ хусусийлиги оны достча къабартып косътермеге биле ихтиядж къалдырмайлар.

Эр бир шаир эдебиятка кельгенде, шубесиз, миллий шириет инкишафынынъ белли бир севиесини коре. Лякин оны янъыджа бир янашувнен, озюнде менимсемек эр кеснинъ элинден кельмей. Эскилик ве янъылыкъ арасындаки зыддиетлернинъ негизине ялынъыз акъикъий шаир дала биле, адий бир шейде алельхусус янъы бир алны тек о коре биле. Шаир намыны ташымагъа анджакъ бойле истидатлар лыйыкълар.

Эшреф Шемьи-заденинъ умумен къырымтатар эдебиятында ери, онынъ шу халкъ гонълюне яткъан аджайип эсерлеринен эм де халкънынъ онъа буюк севгисинен бельгилене.

Шаир 1978 сенеси март 11-де Москвада агъыр хасталыкътан вефат этти ве озюнинъ васиети ерине кетирилerek, къорантасы ве достларынынъ гъайретинен о Къырымгъа кетирилип, Эски-Къырымгъа якъын Акъчора (Долинное) коюннинъ мезарлыгъында дефн этильди.

Шаирнинъ Ватанда Эски-Къырым шеэри дживарында тынч яткъан къабири узеринде язылгъан ашагъыдаки сатырлар айны бу фикирни ифаде этмектелер.

Эль арзусы эркин олса,

Эль арзусын эр акълар.

Шаир козю мергин олса,

Шаир намын эль сакълар.

Шаирнинъ намыны халкъ эбедий сакълайджагъына ич шубе ёкъ. Чюнки Шемьи-заденинъ яратыджылыгъы акъикъатен де озь халкъыны ве онынъ шириетини муджесемлештирмекте.